

MINDER LIVE, MEER AFSTAND

De toekomst van oorlogsgetuigenissen in de klas

In de aanloop naar 4 en 5 mei staan jaarlijks door het hele land 'ooggetuigen van de oorlog' voor de klas. Zij dragen hun oorlogsherinneringen over aan jongeren, vaak gekoppeld aan een morele boodschap over verdraagzaamheid, vrede en democratie. Nu er steeds minder mensen zijn met eigen oorlogsherinneringen is het onzeker of, en hoe deze praktijk in de toekomst kan worden voortgezet.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei inventariseert op dit moment de ervaringen van docenten over deze kwestie. Nemen we over enige tijd onze toevlucht tot video-opnamen van oorlogsgetuigenissen? En, zo rijst de vakdidactische vraag, welk effect heeft dat op het leren over het oorlogsverleden? In Duitsland loopt op dit moment een diepgravend onderzoek naar dit thema, waar juist ook deze vakdidactische kwestie aan de orde komt. Dit artikel bespreekt dit onderzoek-in-uitvoering en koppelt het aan actuele tendensen in de Nederlandse herinneringscultuur van de Tweede Wereldoorlog.

HET BEGIN

Het initiatief voor gastlessen op scholen is afkomstig vanuit het voormalig verzet. In de loop van de jaren zeventig nam de belangstelling voor de Tweede Wereldoorlog toe. Het was de tijd van de groeiende internationale vredesbeweging, een toenemende bezorgdheid om antisemitisme en racisme. Het voormalig verzet, dat zich kenmerkte door sterke onderlinge verdeeldheid, begon zich in deze periode beter te organiseren en te profileren. Een nieuw samenwerkingsverband van verzetsorganisaties richtte in 1979 een Commissie Jeugdvoorlichting op, om door 'voorlichting over het verleden een waarschuwing tegen de dictatoriale systemen van nu' te kunnen geven.¹

DOELSTELLINGEN

Het overdragen van de oorlogsherinneringen op jongeren kan voor de betrokkenen zelf worden gezien als manier van zingeving aan de eigen oorlogservaringen.² Voor het onderwijs over de oorlog kan het contact met ooggetuigen de interesse van leerlingen in het verleden vergroten en helpen het verleden voorstelbaar te maken.³ Of, zoals het Landelijk Steunpunt Gast sprekers stelt: In de persoon van een ooggetuige wordt het verleden van de oorlog voor jongeren werkelijkheid.⁴ Om precies die reden wordt de laatste jaren ook buiten de con-

text van de oorlog steeds vaker met ooggetuigen als gast spreker gewerkt, veelal door lokale en regionale erfgoedinstellingen.

DIGITAAL

Historica Dienne Hondius maakt duidelijk dat er, ondanks het afnemende aantal ooggetuigen, steeds meer mogelijkheden zijn om met ooggetuigenverhalen in contact te komen.⁵ Daarbij verwijst ze niet zozeer naar de kinderen en kleinkinderen van oorlogsgetroffenen die steeds vaker als gast spreker optreden, maar vooral naar digitale toepassingen waarmee ooggetuigenverhalen beschikbaar kunnen worden gemaakt in de klas. Er zijn diverse databanken met opgenomen ooggetuigeninterviews (zie kader op pagina 59) die steeds eenvoudiger online te raadplegen en te doorzoeken zijn. Naar de didactische mogelijkheden en effecten van deze digitale schat aan ooggetuigenverhalen is nader onderzoek nodig.

BRONNENKRITIEK

Aan de universiteit van Tübingen (Duitsland) loopt momenteel een promotieonderzoek waarin verschillende vormen van ooggetuigenissen worden vergeleken: schriftelijk, op video of 'live' in de ►

Susan Hogervorst is universitair docent Historische cultuur en geschiedenisdidactiek aan de Open Universiteit.

① D. Hondius, *Oorlogslessen. Onderwijs over de oorlog sinds 1945* (Amsterdam 2010), 143.

② S. Hogervorst, *Onwrikbare herinnering. Herinneringsculturen van Ravensbrück in Europa, 1945-2010* (Hilversum, 2010).

③ Dit geldt niet specifiek voor ooggetuigen, maar voor erfgoed in algemene zin. Zie ook M. Grever en C. van Bostel, 'Verlangen naar tastbaar verleden', *Erfgoed, onderwijs en historisch besef* (Hilversum 2014). In die zin kunnen ooggetuigen en hun verhalen als erfgoed worden beschouwd.

④ <http://tinyurl.com/k6ac2qa> (december 2014).

⑤ D. Hondius, 'In gesprek met ooggetuigen en nabestaanden. Ontmoetingen als onderdeel van het onderwijs over de Holocaust en andere genocides' via <http://tinyurl.com/lresj8y> (december 2014).

Mevrouw Frank vertelt een klas over haar herinneringen aan de oorlog. Bron: Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

6 C. Bertram, 'Von der Vergangenheit erzählen oder historisches Denken lernen? Zeitzeugenbefragungen im Geschichtsunterricht' in *Historische Sozialkunde* 4/2014, Empirische Geschichtsdidaktik. Einsichten und Ergebnisse zum historischen Lernen (nog te verschijnen).

7 M. Galda, *Geschichtsbewusstsein, historisches Wissen und Interesse. Darstellung von Zusammenhängen und Repräsentationen in semantischen Netzwerken* (Dissertatie, Frankfurt am Main 2013), 253. Via <http://tinyurl.com/pohxmy> (15 december 2014); M. Angvik, B. von Borries (eds.), *Youth and History: A Comparative European Survey on Historical Consciousness and Political Attitudes among Adolescents*, vol. A. (Hamburg 1997).

8 C. Bertram e.a., 'Chancen und Risiken von Zeitzeugenbefragungen in J. Hodele' (eds.) *Forschungswerkstatt Geschichtsdidaktik* 12. Beiträge zur Tagung Geschichtsdidaktik empirisch 12 (Bern 2013), 108-119.

9 F.O. Sobich, *Verslag Konferenz für Geschichtsdidaktik*, Frankfurt am Main, 25.07.2014-26.07.2014, via <http://tinyurl.com/qgu6ooo> (januari 2015).

Hiernaast:
Ooggetuige mevrouw Lens.
Boven: Mevrouw Weyl. Bron: Herinneringscentrum Kamp Westerbork.

klas. Onderzocht wordt welk effect de verschillende vormen van ooggetuigenverhalen hebben op het historisch denken van leerlingen. De onderzoekster, historica en vakdidactica Christiane Bertram, benadrukt dat er voor ooggetuigenverhalen in de klas meer mogelijkheden zijn dan enkel het verlevendigen van het onderwijs. Volgens haar moet een ooggetuigenverhaal – in welke vorm dan ook – vooral worden gezien als historische bron die leerlingen niet alleen iets kan leren over het verleden zelf, maar ook over de totstandkoming en de waarde van historische kennis.⁶ Onderzoek wijst uit dat leerlingen veelal geneigd zijn het verhaal van een ooggetuige als afspiegeling van het echte verleden te karakteriseren.⁷ Dit terwijl er bijvoorbeeld vanuit de rechtspsychologie veel bekend is over het subjectieve en beïnvloedbare karakter van getuigenissen – leerlingen die weleens een politiserie kijken, weten daar alles van. Ooggetuigenissen zijn dus een uitgelezen kans om met leerlingen in te gaan op zaken als subjectiviteit, betrouwbaarheid, representativiteit en multiperspectiviteit.

SIGNIFICANT VERSCHIL

Bertram voerde haar onderzoek uit in dertig gymnasium 3-klassen. De ooggetuigenissen waren steeds vergelijkbaar, zowel wat betreft inhoud (verzet in de DDR) als verteller. Tien klassen kregen live ooggetuigen in de klas, tien andere kregen dezelfde ooggetuigenissen op video te zien, en de derde groep van tien klassen kreeg de ooggetuigenverhalen gepresenteerd in uitgeschreven vorm. De lessen werden steeds afgesloten met een uitgebreide discussie over het ooggetuigenverhaal. Met een vragenlijst ging Bertram vervolgens na hoe de leerlingen 'hun' bron inschatten.⁸ Daaruit bleek dat de leerlingen die ooggetuigen live in de klas hadden gehad, statistisch significant minder inzicht lieten zien in het geconstrueerde karakter van ooggetuigenissen (ooggetuigenissen als subjectieve reconstructie achteraf, in plaats van een weergave van

de historische werkelijkheid, SH). Tegelijkertijd schatten deze leerlingen het leereffect van het ooggetuigenverhaal veel hoger in dan de leerlingen van de video- en tekstgroep.⁹

LIVE IS LEERZAAM

Hoewel de conclusies nog voorlopig zijn, duidt het onderzoek op twee belangrijke dingen. Ten eerste dat live contact met ooggetuigen leerzaam is voor leerlingen, waarschijnlijk vanwege de bijzondere ervaring. Niettemin speelt hier mogelijk ook sociale wenselijkheid mee; leerlingen weten immers dat contact met ooggetuigen belangrijk en leerzaam wordt gevonden. Daarnaast is er volgens dit onderzoek nog een ander belangrijk effect van live ooggetuigenis in de klas: het gedeeltelijk 'uitschakelen' van de distantie waarmee leerlingen geleerd hebben om naar historische bronnen te kijken. Dat betekent enerzijds dat de toekomstige situatie, met minder live oorlogsgetuigen en meer audiovisuele en geschreven getuigenissen, een kans biedt voor het integreren van ooggetuigenissen in het kritische geschiedenisonderwijs. Anderzijds onderstreept deze uitkomst eens te meer het belang van het werken met echte ooggetuigen, ook van recentere historische gebeurtenissen. Het zou goed zijn wanneer leerlingen ervaring opdoen met het deconstrueren van zowel geschreven als gesproken narratieven waarmee het verleden (en het heden) betekenis krijgt. ■

